

Thomas Špidlík SJ, *La doctrine spirituelle de Théophane le Reclus. Le Coeur et l'Esprit*, Roma 1965 s. XXIV + 308 (Orientalia Christiana Analecta 172)

Rozwijający i pogłębiający się ruch ekumeniczny wzmógł zainteresowanie myślą teologiczną braci odłączonych. Zaznajomienie się z ich dorobkiem teologicznym prowadzi niewątpliwie do wzajemnego poznania, lepszego zrozumienia, a co za tym idzie i zbliżenia. Do badań nad heterogenną myślą chrześcijańską jako cennym źródłem składają też prace nad odnową teologii. Doktryna bowiem innych wyznań i ich praktyka życiowa ukazują niejedną aspekt wiary głębiej wyrażony czy trafniej ujęty lub też dokładniej przechowany.

Ta ostatnia uwaga w sposób szczegółowy dotyczy teologii prawosławnej. Kościół wschodni bowiem w swym konserwatyzmie w mniejszym stopniu podlegał ewolucji, trzymał się ściślejszej tradycji i dlatego niekiedy jest wierniejszym odbiciem chrześcijaństwa pierwszych wieków. Stąd też przy dzisiejszych tendencjach do powrotu do źródeł badania nad chrześcijańskim Wschodem i jego teologią cieszą się dużym powodzeniem. Dziedzina, która budzi szczególniejsze zainteresowanie, jest mistyka wschodnia — prawosławna teologia duchowości. Do zaciekawienia się nią przyczyniły się także w pewnej mierze utwory wielkich pisarzy rosyjskich, popularne na Zachodzie, zwłaszcza dzieła Dostojewskiego i Tołstoja, w których elementy duchowości rosyjskiej występują nieraz wyraźnie.

Duchowość ta, charakteryzująca się także instytucją „starców”, ma swoje specyficzne oblicze, ma też wybitnych przedstawicieli, m. in. takich jak św. Sergiusz Radoneżski, św. Nil Sorski, św. Tichon Zadoński, Fajsij Wieliczkowski, św. Serafim Sarowski, bp Ignacy Branczaninow, Jan Kronsztadzki. Do nich też niewątpliwie należy bp Teo-

f a n Pustelnik (Zatwornik, 1815—1894, w świecie Gieorgij Wasiljewicz G o w o r o w). Utalentowany, świetnie przygotowany naukowo, rektor Petersburskiej Akademii Duchownej, biskup w Tambowie i Włodzimierzu, ostatnich 28 lat życia spędził w odosobnieniu klasztornym, poświęcając się życiu bogobojnemu i pracy pisarskiej. Zmarł w opinii świętości pozostawiając olbrzymi dorobek piśmienniczy o dużym ciężarze gatunkowym, o tematyce przede wszystkich ascetyczno-moralnej. Jego naukę w zakresie teologii życia wewnętrznego czy raczej duchowości, przedstawił w obszernej i poważnej pracy profesor Instytutu Orientalnego w Rzymie, T. Śpidlik SJ.

Bp Teofan nie pozostawił swej doktryny o życiu duchowym w postaci dokładnie usystematyzowanej. Układ bowiem przedstawiony w *Zarysie chrześcijańskiej nauki moralności* dotyczy przede wszystkim problematyki moralnej. Nie podaje takiej systematyki w sposób pełny zarysowanej podręcznik ascetyki *Droga do zbawienia*. Autor dzieła o Teofanie podjął oryginalną próbę syntetycznego wykładu jego nauki o życiu wewnętrznym. Za punkt wyjścia wziął ideę biskupa o konieczności dążenia do harmonii pomiędzy ciałem i duchem. Ponieważ zaś według Teofana w sercu skupiają się przejawy życia człowieka na wszystkich poziomach, problematykę swego ujęcia zamknął w dwóch częściach, jedną poświęcając „sercu”, drugą „duchowi”.

Pierwszą część rozpoczyna autor od podania podstawowych pojęć dotyczących struktury człowieka w ujęciu bpa Teofana. W swej antropologii prawosławny teolog uwydatnił szczególnie biblijną ideę człowieka jako obrazu i podobieństwa Bożego, ideę wyraźnie występującą w dziełach Ojców Kościoła. Równie charakterystycznym rysem nauki Teofana jest trychotomizm w koncepcji człowieka, wyróżniający ciało, duszę i ducha. Ujęcie to, które we wschodnim chrześcijaństwie, jak podkreśla autor, ma zabarwienie neopłatońskie, nie zawsze jest u Teofana jednoznacznie przeprowadzone i pozostawia pewne niejasności. Przechodząc bezpośrednio do „problematyki serca” autor podaje określenie tego pojęcia u biskupa prawosławnego. Serce jako siedlisko uczuć posiada jednak zasadnicze znaczenie dla życia ducha, gdyż jest „centrum dyspozycji wewnętrznych człowieka”, „tronem ducha”. Jego działanie przejawia się przede wszystkim poprzez uczucia (*czuwstwa*), którym w piśmiennictwie prawosławnym przypisuje się daleko większe znaczenie w działaniu moralnym człowieka aniżeli w nauce katolickiej. W nich bowiem teologowie prawosławni widzą nie tylko efekty, poruszenia sfery popędowo-uczuciowej, lecz i pewne nastawienia, usposobienia, także o charakterze stałych dyspozycji. Ze względu na ważną rolę, jaką pełnią w życiu wewnętrznym, należy je starannie wychowywać i kształtować. Przez nie serce ma bliski związek z samym duchem, i rozumem i wolą. Ostatnie dwa rozdziały tej części noszą tytuły: *Czułość serca* oraz *Serce i miłość*. Na szczególną uwagę zasługuje pierwszy z nich, w którym autor omawia takie zagadnienia z doktryny Teofana, jak sku-

pienie uwagi na sercu (co oznacza przede wszystkim nastawienie na to, co najważniejsze w życiu ludzkim, tj. łączność z Bogiem), staranie o czystość serca, kształtowanie jego w coraz wznioślejszych usposobieniach, kontemplację Boga w sercu. Serce też jest organem, za pośrednictwem którego odczuwa się obecność Boga, działanie łaski, co daje możliwość rozpoznania stanu ducha. Tutaj Śpidlik traktuje o takich stanach wewnętrznych, jak pociechy, oschłości i opuszczenia.

Problematykę ducha, omawianą w drugiej części, zamknął autor także w czterech rozdziałach. Rozpoczyna analizę stanu osłabienia, upadku ducha i omawia kolejno zarówno poza nami jak i w nas (grzech, namiętności), walkę z nieładem w człowieku (złe myśli, namiętności) oraz problematykę grzechu (genezę, skutki rozróżnienia i nawrócenia z grzechu). Rozdział pt. *Obudzenie się ducha i odnowa człowieka* traktuje przede wszystkim o działaniu Bożym w stosunku do człowieka, które się przejawia w Kościele, sakramentach i obrzędach, Opatrzności Bożej, ekonomii zbawienia, czyli według wyrażenia Teofana, „ekonomii wcielonej” i dziełach Ducha św. oraz naszej współpracy z tym działaniem. Następnie autor zajmuje się *Trzema zasadniczymi działaniami ducha*, poruszając przy tym zagadnienie bojaźni Bożej i cnót pokrewnych; sumienia, przykazań i cnót w ogóle oraz pragnienia Boga (gorliwości i miłości wobec Boga). Część tę zamyka Śpidlik problematyką modlitwy, która stanowi „oddychanie ducha” i omówieniem różnych form pobożności.

Ta oryginalna koncepcja systematycznego ujęcia nauki Teofana o życiu duchowym pozwoliła autorowi uwypuklić niektóre jej specyficzne aspekty. Szczególnie wyraźnie ukazał Śpidlik antropologię biskupa prawosławnego i charakterystykę jego psychologicznego podejścia w traktowaniu tych zagadnień. Wykazując w tym kierunku zamiłowanie i zrozumienie potrzeby, Teofan świadomie oparł się na psychologii Ojców Kościoła. Uzasadniał swoje stanowisko brakiem należyście opracowanej psychologii chrześcijańskiej. Na tym więc tle ukazana została tak dobitnie akcentowana przez biskupa myśl o przemianie człowieka cielesnego w duchowego, jako charakterystyczna dla życia chrześcijańskiego. Natomiast mniej wyraźnie podkreślone zostały tak zasadnicze myśli teologa prawosławnego, jak idea zbawienia, która według zgodnej opinii jego biografów jest podstawowa dla jego nauki, życie i zjednoczenie z Chrystusem oraz eklezjalny charakter chrześcijańskiej duchowości.

Obszerne dzieło profesora rzymskiego daje dobry i wyczerpujący obraz doktryny biskupa prawosławnego o życiu duchowym. Na wartość pracy wpłynęła ogromnie źródłowość opracowania. Autor dotarł do większości jego dzieł i to najważniejszych, co wobec olbrzymiej spuścizny piśmienniczej Teofana i zrozumiałej trudności skompletowania źródeł szczególnie jest godne uznania. Owoc swych żmudnych badań przedstawił Śpidlik w wiernej analizie oryginalnych myśli biskupa rosyjskiego, bądź podając ich treść, bądź wiele przytaczając w tłumacze-

niu. Mnogość tych wypowiedzi jest tak wielka, że nieraz wręcz przytłaczająca, sprawiając trudności w uchwyceniu obrazu syntetycznego.

W pracy swej Śpidlik okazuje dużo szacunku i petyzmu zarówno dla autora jak i prawosławia. Jako dobry znawca starożytnej myśli Wschodu, zwłaszcza chrześcijańskiego, potrafi trafnie ukazać ściśle powiązania niektórych aspektów nauki Teofana właśnie z tym podłożem. Cenne jest również uwydatnienie pokrewieństwa jego nauki z tradycją rosyjskiej myśli ascetycznej.

Spis dzieł Teofana, który podaje Śpidlik, zawiera ogromną większość jego prac, nie jest jednak kompletny. Do pełnego wykazu publikacji odsyła autor do artykułu B. Titlinowa w: *Russkij biograficzeskij słowar* (t. 25, S. Pietierburg 1913 s. 386—394). Szkoda, że nie podaje kłucza, według którego dokonał tego zestawu bibliograficznego. Uderza bowiem przytoczenie nawet drobnych pozycji (np. *Diejanije i rozum* oraz *Sowiest'*), a pominięcie tego rodzaju książek jak zbiory: kazań wygłoszonych w okresie, gdy był rektorem w Petersburgu, które odznaczają się szczególną dojrzałością, bądź też kazań z okresu działalności biskupiej w Tambowie (2 tomy) i we Włodzimierzu (tom liczący 684 strony). Prawdopodobnie autor podał dzieła, do których udało mu się dotrzeć. Wątpliwości jedynie w tym kierunku może nasuwać pomyłka w podaniu tytułu czasopisma w którym miał być pierwotnie drukowany *Komentarz do pierwszego listu św. Pawła do Tessaloniczan*. Otóż ukazał się on nie w *Duszepoleznoje Cztiennije*, jak podaje autor, lecz w *Tambowskich Wiadomościach Diecezjalnych*.

W sumie poważna rozprawa Śpidlika daje pełny wykład nauki bpa Teofana Pustelnika o życiu wewnętrznym i na tym przykładzie dobrze zaznajamia z duchowością prawosławną. Teofan bowiem jest uważany przez teologów rosyjskich za wiernego i czołowego wyraziciela ducha prawosławia, przy tym cieszył się dużą popularnością w społeczeństwie rosyjskim. Z drugiej strony, jak zauważa dobry znawca duchowości i moralistyki prawosławnej, S. Tyszkiewicz SJ, poglądy Teofana są szczególnie bliskie katolicyzmowi (por. *Moralistes de Russie*, Rome 1961 s. 125). Praca Śpidlika, która przedstawia doktrynę niemal wspólną obu wyznaniom chrześcijańskim, stanowi tym samym cenny wkład do zmniejszenia przedziału między prawosławiem i katolicyzmem.

Jan Pryszmont